

Boekbespreking

Herman M. van Praag (2008). *God en Psyche. De redelijkheid van het geloven, visies van een jood*. Amsterdam: Boom.

Is Saul ook onder de profeten? Zo vragen de burgers van Israël zich verwonderd af (1 Sam. 10). Zo vroeg ik mij dat een aantal jaren geleden ook verbaasd af ten aanzien van mijn vroegere Utrechtse hoogleraar biologische psychiatrie Herman van Praag: is Van Praag óók onder de profeten? Een positief geluid over God en geloof van een gerenommeerd wegbereider van de biologische psychiatrie? En nu verrast hij ons met een boek waarmee hij treedt in de voetsporen van zijn illustere Utrechtse voorganger H.C. Rümke; denk aan diens beroemde *Karakter en aanleg in verband met het ongeloof* (1939)! Van Praag stond in de collegezaal voor mijn gevoel altijd diametraal tegenover het schilderij van Rümke. Heb ik me vergist? Of is hij veranderd? Hoe dat ook zij, mijn welgemeende felicitaties met dit boek! Ik verheug mij over het feit dat Van Praag ook onder de profeten is. In deze bespreking zal ik wel wat kritische noten laten klinken, maar Van Praag zal mij daar dankbaar voor zijn. Hij profileert zich immers als een sterk voorstander van het kritische debat. Ik bespreek eerst zijn boek en vergelijk het daarna kort met Rümkes *Karakter en aanleg in verband met het ongeloof*.

Het boek is een compilatie, een bloemlezing van nieuw werk en eerder gepubliceerde artikelen

die soms nog werden bijgewerkt. De thematiek is erg breed, even breed als de belangstelling van de auteur: natuurlijk verkenningen op het grensgebied van psychiatrie en geloof, een hoofdstuk over Flavius Josefus, exegetische peilingen, Intelligent Design, een analyse van (joden)haat, een hoofdstuk over de verhouding van geloof en rede en nog veel meer.

Eerst iets over de ondertitel. Dit boek is een pleidooi, niet voor de redelijkheid van geloven, maar voor de *algemene menselijkheid* ervan. De ondertitel is dus op zijn minst onduidelijk. Geloof zelf is namelijk volgens Van Praag juist *buiten* de redelijkheid gelegen: 'De vraag in hoeverre de mythe waar is, is irrelevant. In intellectueel opzicht is die vraag principieel onbeantwoordbaar. Emotioneel is de mythe waar, althans voor degene die de mythische zijnstoestand kent en voor wie deze in een primaire levensbehoefte voorziet. God is een dergelijke mythe...' (p. 78-79) Geloof is dus alleen in zoverre redelijk dat het redelijk is om religieuze *gevoelens* te hebben, net zoals het redelijk is om van Beethoven te houden (de auteur legt veelvuldig de link tussen religieuze en muzikale sensitiviteit, bijvoorbeeld p. 39). Religieuze sensitiviteit is rijkdom, wie dat niet kent verarmt. Met deze typering van geloof slaat hij de weg in van de theologie na Kant en Schleiermacher: geloven is geen weten maar voelen. Van Praag *reduceert* God niet tot ons gevoel: uiteindelijk is het niet zo

dat wij Hem scheppen (al komt hij daar af en toe wel een beetje in de buurt, p. 30). Maar God is méér dan het product van onze vrome fantasie, het punt is alleen dat je nooit kunt *weten* of Hij er is. Van Praag mag zich in deze positie gesteund weten door een flink deel van de moderne theologie na de Verlichting. Ik sta daar zelf vanuit de traditie van het *fides quaerens intellectum* (geloof op zoek naar inzicht) toch kritisch tegenover. Ik acht het spoor van het *fides quaerens intellectum* het meest krachtig voor de toekomst voor theologie, cultuur en psychiatrie: ik vind dat het niet redelijk is om de redelijkheid in ons spreken over God zo buitenspel te zetten.

Dan de kern van dit boek dat geloof algemeen menselijk is. Ik stem daarmee in (enkele kwalificaties heb ik elders uitgewerkt maar laat ik hier achterwege). De traditie sprak hier over het *desiderium naturale*, het 'natuurlijk Godsverlangen' in de mens. Daarom is religiositeit volgens Van Praag ook een normaal verschijnsel en is atheïsme een verarming, hoewel nog niet pathologisch (p. 41). Als het 'evangeliserend atheïsme' wordt, spreekt hij wel van pathologie.¹ Natuurlijk bespreekt de auteur ook normen voor geloof en voor afwijkende vormen van geloof. In deze passages overtuigt hij mij niet altijd: 'Onzekerheid is *het* essentiële kenmerk van normale religiositeit. Normaal religieus geloof betekent op zoek zijn. Op zoek zijn naar wat het Godsbegrip inhoudt, naar de essentie van reli-

gieuze imperatieven, ... naar het reële dan wel fictionele karakter van het begrip transcendentie. De gelovige is nooit zeker van zijn zaak. Hij is een 'autodialecticus', voor wie religieuze discussies met zichzelf nooit zijn af te sluiten. Op zijn hoogst bereikt hij voorlopige conclusies. Over geloof kan per definitie geen zekerheid bestaan. Geloofszekerheid is een contradictie in terminis. Zodra zekerheid optreedt wordt (religieus) geloof ontkracht.' (p. 58) De marges van de normaliteit lijken mij hier wat te smal genomen. Uiteraard herken ik met de auteur het verschijnsel van verstarring, stolling en dogmatistische geloofskramp: allemaal onrijp geloofsleven, vaak gevoed door angst. Maar als ik Van Praag hier strikt volg, zou elk van mijn gemeenteleden die in volle geloofszekerheid sterft toch een afwijkende, gestolde vorm van geloof hebben! Ik geloof niet dat Van Praag dit bedoelde, maar dan had hij het toch anders op moeten schrijven.

Ik ga voort met het noemen van enkele andere kerngedachten, waarbij ik vind dat Van Praag intuïtief vaak heel raak schiet. Hij kiest bijvoorbeeld vóór de vrijheid en tegen neurobiologisch determinisme, vóór dualisme en tegen neurobiologisch monisme (fysicalisme: dat wij dus alleen maar uit hersenen bestaan en dat de ziel een aspect van die hersenen is). Dit zijn bepaald moedige keuzes in een tijd dat determinisme en het daarmee verbonden fysicalisme absoluut dominant zijn. Hij doet dit zonder het filosofische debat te betreden: hij ontvouwt zijn po-

sitie op lekenniveau. En dat zeg ik niet denigrerend: ik vind het juist van het grootste belang dat iemand vanuit de psychiatrische praktijk zich niet van de wijs laat brengen en gewoon zegt wat eigenlijk vanuit de *common sense* wel haast het geval moet zijn. Even nuchter vind ik zijn bepaald niet populaire keuze voor de traditionele godsdiensten: de nieuwe religies, vaak zo *en vogue*, kunnen de zoekende mens volgens hem uiteindelijk niet bevredigen, want zij 'werken geen godsbeeld uit waarmee een mens zich kan identificeren.' (p. 67) Wel vind ik dat Van Praag een dergelijke gedachte nog wat dieper had moeten uitwerken en motiveren.

Daardoor kom ik bij een na-deel van het bloemlezing-achtige genre: je krijgt dan toch dat heel veel gedachten worden aangestipt, maar dat je soms de diepere doordenking en verantwoording wat mist. Bij één punt wil ik in dit kader de vinger leggen. Hoewel ik mij verheug over zijn afwijzing van fysicalisme, kunnen we het met juiste intuïties alléén natuurlijk ook niet redden. Ten eerste is Van Praag dubbel: aan de éne kant zegt hij dat hij het dualisme van Descartes wil omarmen, maar aan de andere kant stelt hij dat 'functionerende hersenen een absolute voorwaarde zijn voor het bestaan van psychisch leven'. (p. 110) Dat is merkwaardig: dat was Descartes niet met hem eens geweest. Dus wat bedoelt hij nu precies? Zit zijn positie misschien toch dicht bij het non-reductief fysicalisme, tegenwoordig de toonaangevende denkrichting? Ten

tweede is het dualisme dat Van Praag wil omhelzen filosofisch onhoudbaar: daarin hebben de fysicalisten gewoon gelijk.² Ik meen met Van Praag dat we het fysicalisme moeten vermijden, maar niet door terug te reiken naar Descartes, maar door over Descartes heen te reiken naar de middeleeuwse denkers. Daar zijn vormen van dualiteit door-dacht die wel houdbaar zijn. Bovendien baart Descartes' nominalisme, zijn metafysische uitgangspunt, het huidige fysicalisme: ons fysicalisme en het cartesische dualisme zijn wat je noemt 'feindliche Brüder'.

Er is verder te veel om op in te gaan: interessante exegetische hoofdstukken bijvoorbeeld. Af en toe pakken zijn voorbeelden me (de vergelijking tussen Jozefus en de Joodse Raad in de oorlog), af en toe niet: ik ben bijvoorbeeld niet zo getroffen door het 'scheppende' in mevrouw A (p. 255). En af en toe is er een zin waarbij ik 'oef' in de kantlijn plaats (bij een feilbare God, p. 164: dat is voor mij nu echt weer te weinig rede in het geloof en te weinig vertrouwend geloof in de rede! Dat zei Descartes bijvoorbeeld ook, vanuit zijn nominalisme: dat God het kwade kan opdragen. Ik denk dat we moeten stellen dat het voor God onmogelijk is het kwade te doen of feilbaar te zijn, maar dat voert te ver voor deze plaats). Ik keer nu terug naar de vergelijking met Rümke. Hoe verhouden zich deze twee gestalten die dezelfde leerstoel mochten bekleden?³

Ten eerste is het werk van Rümke nog voor de grote bio-

logische revolutie in de psychiatrie geschreven. Maar in hun principiële positie zitten deze twee Utrechtse hoogleraren dicht bij elkaar: ongelooft is volgens Rümke een ontwikkelingsstoornis. Ik zie ook verschillen: op het gebied van methode en genre. Rümke is strenger in de methode van de fenomenologie, in zijn tijd nog volop in de belangstelling; hij bouwt zijn fenomenologische analyse van godsdienstig gevoel, ongelooft en overgave laag voor laag op en die discipline opende in dit geval de weg naar het schrijven van een grensverleggende godsdienstpsychologische 'klassieker'. Het genre van Van Praag is daarentegen meer populair-wetenschappelijk, ook een uiterst belangrijk genre: ik hoop dat de vlotte, aantrekkelijke stijl en actuele stof bij velen iets wakker zullen roepen! Dat mensen ontdekken dat ze misschien iets hebben laten liggen.

Een volgend verschil is dat ik bij Rümke minder die scherpe dualiteit van geloof en rede proef. Dit kan ook samenhangen met de invloed van zijn grote vriend G. van der Leeuw. Ik wil dan ook afsluiten met een centrale metafoor van Van Praag. Van Praag ziet rede en geloof als zijn twee vleugels: zijn geloofskant én zijn rationele kant als biologisch psy-

chiat (p. 351). Met twee kan hij pas vliegen! Geloof en rede zijn dus 'complementair', maar het blijven wel twee verschillende gebieden, al heb je ze als mens beide nodig. In de traditie van het *fides quaerens intellectum* werd dat anders gezien. Geloof bevat *zelf* redelijkheid, zoals liefdeservaring óók redelijkheid bevat en omvat. Ze zeggen wel eens dat liefde blind maakt, maar ik bedoel nu dat ook een minnaar je kan vertellen dat de beminde logisch gezien nooit langer dan zichzelf kan zijn. Dat ze Carolien heet en dat ze kan denken en gevoelens kan hebben. Op dezelfde wijze omvat het geloven óók denken: iemand die gelooft weet ook dat God bestaat. Geloven en dat *niet* weten is eigenlijk geen geloven! Hij kan dat weten bovendien altijd met uiterst sterke al in de middeleeuwen ontwikkelde godsbewijzen bewijzen. Eén van de meer zwakkere daarvan voert Van Praag zelf in wezen aan: het feit dat het tot je natuur lijkt te horen om ontvankelijk voor Hem te zijn. En we weten wat van Hem af: dat Hij ons kent en eerst gezocht heeft voordat wij Hem zochten. Zo valt er van God ook wat te *weten*! – verstrengd met het liefhebben. Ik wil dus de metafoor van Van Praag wat herscheppen: geloof en rede

zijn niet de beide vleugels van een vogel, maar de rede is als de botjes en het geloof als de veren in *beide* vleugels. Maar los van dit soort verschillen: ik hoop dat dit boek er toe mag leiden dat meer mensen hun vleugels gaan spreiden en gaan drijven op de adem van de wind!

Dr. G.H. Labooy

NOTEN

¹ Aan het uiterste van de schaal van 'hyporeligiositeit' (medicalisering in de terminologie, als hypo- en hypertensie) ontwaart hij het staatsatheïsme: 'Over atheïsme als staatsreligie kan men kort zijn. Andersdenkenden zullen (mond)dood worden gemaakt. Dit is de meest weerszinwekkende vorm van pathologisch ongelooft.'

² Zie mijn *Waar geest is, is vrijheid*. Serie psychiatrie & filosofie. Boom 2007.

³ Ik heb gearzeld met deze vergelijking, vanwege het feit dat Rümke zich in de oorlog niet moedig heeft gedragen (zie H. Stroeken, *Freud in Nederland*, Boom 1997) en ik het onkies vond hem dan op te voeren ter vergelijking van 'de visies van een jood'. Ik meende dat het kon door dit feit dan maar om deze reden expliciet te noemen. Wetenschappelijke grootheid en gebrek aan moed, gingen ze in Rümke samen? Overigens stemt het vermelden dat iemand 'niet moedig' was mij altijd tot grote bescheidenheid: waar had ik gestaan?